

NACIJA – OD BEZVREMENOG MONOLITA DO FIKCIJE¹

Sažetak: Od nastanka, nacija dobija ekskluzivno značenje, bez obzira na to da li se radi o političkoj ili etničkoj naciji. Zato pažnju usmeravamo ka različitim koncepcijama nacionalnog. Pored emancipatorskog karaktera nacije u vreme njenog nastanka, nacionalizam, kao njen ideološki izraz, predstavlja antihuman stav. Ovakav stav o naciji daje zamah nacionalizmu, kao ideologiji „isključenja drugog“. U tom smislu, nacionalistička interpretacija nacionalnog svoje mesto nalazi u sferi „izmišljenog“ (Gelner) ili „izmaštanog“ (Anderson).

Ključne reči: nacija, nacionalizam (etnički i politički), nacionalizam kao ideologija.

Novi vek je bio vek rađanja nacija i nacionalnih ideologija. Moderno doba je uslovljeno, dakle, pojavom pojedinca, ali i pojavom nacijâ, koje zauzimaju onaj prostor na kome su obitavali narodi, kao grupacije bez strukturisane samoidentifikacije, kao zbirovi pojedinaca apsolutno podvlašćenih klerikalno-monarhijskom autoritetu. U najopštijim crtama, nacija se može shvatiti kao samoosmišljavanje, samoidentifikovanje jednog etničkog ili političkog kolektiviteta. Ta kolektivna samoidentifikacija proizilazi iz promenjene šeme interesa, premrežene samoprepoznatim interesima slojeva i pojedinaca. Ili, još grublje, radi se o autoakteulizaciji sopstvenih interesa (grupnih, kolektivnih, pojedinačnih). Međutim, ta autoidentifikacija interesa može se kretati, kako u pravcu pitanja: Šta je moj interes?, tako i u pravcu pitanja: Šta je interes zajednice (kolektiva) kojoj pripadam? Otprilike na ne baš uvek precizno određenoj razmeđi ovih pitanja, nastaju razne koncepcije o tome šta je nacionalno i šta je nacionalizam. Pogledajmo ih, sada, pobliže.

U najopštijem smislu nacija se razumeva na nekoliko opštih načina. Konzervativna tvrdnja glasi da je nacija bezvremena i apsolutna kategorija, iznutra nepromenjiva. U drugom skupu tvrdnji se kaže da nacija jeste dugotrajna kategorija, ali i da se vremenom menja. I, na kraju, postoje tvrdnje prema kojima je nacija tvorevina modernog doba i da je, po svojoj prirodi, konstrukt.

Stvaranje nacijâ nije bio jednoznačan proces. Ponajmanje je to bio proces neprotivrečnog i pravolinijskog kulturnog kretanja. Patrik Giri (Patrick Geary) uka-

¹ Tekst je napisan tokom rada na projektu *Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri* (179035), koji se realizuje na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Projekat je prihvatilo Ministarstvo Republike Srbije za nauku i tehnološki razvoj, a finansira ga Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

zuje na činjenicu da je nacija, početkom renesanse, podrazumevala samo jedan od načina društvene kohezivnosti. Što se elite tiče, osećanje pripadnosti naciji nije bio najvažniji element političke i kulturne delatnosti. Mnogo su jače bile veze unutar elitnih društvenih slojeva, bez obzira na njihovo etničko, kulturno, versko, jezičko poreklo i pripadnost (ili bliskost), no što su to bile veze sa pripadnicima nižih slojeva, a pripadnicima istog „naroda“. U Francuskoj postojanje države nije nikada dovedeno u pitanje, ali je često dovođena u pitanje predstava o jednom jedinom francuskom narodu.

Sa druge strane, nemački pisci pišu o nemačkom narodu, ali pošto nije bilo jedinstvene germanske države, ideja naroda nije poistovećivana sa političkom tradicijom.

Sa treće, pak, strane, u Poljskoj je isključivo pravo na baštinjenje „nacionalne“ svesti polagala aristokratija, koja nije imala skoro nikakvu svest o zajedničkom poreklu sa seljaštvom.² U vreme kraljevskog apsolutizma u Francuskoj „i kralj i plemstvo zasnivali su svoja prava na tvrdnji da je od vremena Julija Cezara građanstvo ili treći stalež rase robova – to jest, potomci pobeđenih Gala koji su izgubili svoju slobodu – ponižena populacija koja nije imala pravo na političko samoopredeljenje (kurziv – moj)... Aristokratija, za razliku od njih, nije bila galskog porekla,³ već je aristokratija bila potomak Franaka, slobodnih ratnika, koji su proterali Rimljane. Ipak, pre no što su Franci proterali Rimljane, oni su, poput Gala, takođe bili potučeni od Rimljana. O tome Edvard Džems (Edward James) piše sledeće: „Rimski car Konstantin I Veliki (306-337) je proslavio pobedu nad Francima 307. u Triru, bacivši, u gradskom amfiteatru, dvojicu njihovih kraljeva divljim zverima.“⁴ I u Poljskoj su „elite pokušale da negiraju svoje slovensko poreklo. Već negde sredinom 16. veka, poljski hroničari su tvrdili da se poljska elita mora identifikovati sa Sarmatima, drevnim stepskim plemenom.“⁵

Dolaskom na vlast Petra I Velikog u Rusiji se začinje dugotrajan proces „zapadnjačenja“ ruske elite. Od spoljašnjeg izgleda, preko konverzacije, pa do nauke i umetnosti, pripadnici viših slojeva građanstva i, kako sitnog, tako i krupnog plemstva, bezuslovno se ugledaju na zapadne primere. Petrograd je, od samog osnivanja, postao zapadnjački grad, za razliku od drugih velikih gradova u kojima je, u većoj ili manjoj meri, sačuvan tradicionalni način ruskog života. „Tako je učenje stranih jezika postalo imperativ za rusku elitu. Na početku, nemački je bio najpopularniji jezik,... mada su francuski i italijanski bili priznata sredstva sporazumevanja u salonima i u raspravama o umetnosti. Francuski je... postao omiljen među dvorskim plemstvom za vreme vladavine Katarine II.“⁶ Zapadnjačenje nije

² Šire u: Patrick Geary, *Mit o nacijama. Srednjovekovno poreklo Evrope*, Cenzura, Novi Sad, 2007, 28-61.

³ *Isto*, str. 33.

⁴ Edward James, *The Franks (The Peoples of Europe Series)*, Basil Blackwell, Oxford – Cambridge, 1988, str. 39.

⁵ Patrick Geary, *Navedeno delo*, str. 34-35.

⁶ Mark Roef, *Carska Rusija od Petra I do Nikolaja I*, u: Dimitrije Obolenski, Robert Oti (prirednik), *Istorija Rusije*, Clio, Beograd, 2003, str. 202.

bilo samo sredstvo pomoću koga bi se elita odvojila od „prostog“ naroda, već je ono podrazumevalo i niz društvenih ciljeva saobraznih idejama racionalnosti, progresa, samosvesnog pojedinca – posledicama intelektualne revolucije u XVII i XVIII veku, u „doba razuma“ u Evropi. „Ipak, ruska društvena struktura nije se značajno promenila u toku tog razdoblja. Stoga nije čudno što su se pomenuti elementi zapadnjačenja našli u veštačkoj i stranoj sredini.“⁷

Da je i u Srbiji u XIX stoleću socijalno raslojavanje bilo faktor identitetske pripadnosti i opredeljenja, a ne rođenje u „narodu“ („rodu“), primetio je već Vuk Karadžić: „Ono malo varošana i građana sjede među Turcima, drukčije se od naroda nose i žive, i s njim se ne miješaju ni u kakijem narodnijem poslovima; *zato se među narod gotovo i ne broje* (kurziv – moj).“⁸ Docnije će Vuk istu tvrdnju izreći na još eksplicitniji način: „Narod srpski nema drugi ljudi osim *seljaka*. Ono malo Srba, što žive po varošima kao trgovci (gotovo sve same dućandžije) i majstori..., zovu se *varošani*; i budući da se turski nose i po turskom običaju žive, a uz bune i ratove ili se zatvore s Turcima u gradove, ili s novcima bježe u Njemačku; *zato oni ne samo što se ne broje među narod srpski* (kurziv – moj), nego ji još i narod prezire.“⁹ Upravo će varošani, a ne seljaci („narod srpski“), prigrliti ideje nacionalnog romantizma i pokrenuti talase nacionalizma. Upravo su oni koje „narod srpski“ nije smatrao delom naroda krenuli da „narodu srpskom“ objašnjavaju šta je on (narod) u stvari, i da se, poistivećujući se sa njim (narodom), predstave jedinim njegovim legitimnim zastupnikom. Na kraju, povucimo paralelu. „Narod srpski“ su, kaže Vuk Karadžić, seljaci, kao što „Treći stalež“, kaže Sjejes (pola stoleća pre Vuka), predstavlja naciju. S jednom bitnom razlikom. Narod je (a i Vuk to zna) predmoderna, patrijarhalna činjenica. Činjenica koja obitava u prošlosti i iz nje dolazi. Nacija je (a i Sjejes to nagoveštava) moderna činjenica, koje do tada nije bilo. „Varošani“ ne predstavljaju sloj poput trećeg staleža u Francuskoj. Ne predstavljaju takav sloj, ako ni zbog čega drugog onda zato što među njima nije sazeo stav o njihovom posebnom slojnom interesu kao, relativno, zaokruženom interesu i izdvojenom u odnosu na druge skupove slojnih interesâ. Svoj društveni položaj su razumevali kao rezultat „dobre volje“ državnog, osmanskog, aparata.

Da se stvari, u vezi sa strogim razdvajanjem „individualističkog“ Zapada i „kolektivističkog“ Istoka ne mogu uzimati kao sasvim izvesne, primera radi, pokazuje i duga tradicija kolektivističkih nazora u Francuskoj. Aljoša Mimica navodi, kao ilustraciju antiindividualizma u Francuskoj, govor „koji je, usred afere (Drajfus

⁷ Isto, str. 204.

⁸ Vuk St. Karadžić, *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, štamparija Jermenskoga namastira, Beč, 1849, u: Vuk St. Karadžić, *Crna Gora i Boka Kotorska*, Nolit, Beograd, 1975, str. 122.

⁹ Vuk St. Karadžić, *Geografičesko-statističesko opisanije Srbije*, u: Vuk St. Karadžić, *Srpska istorija našega vremena*, štamparija Jermenskoga namastira, Beč, 1860. Reprint: Nolit, Beograd, 1975, str. 58. Slično možemo pročitati kod Berđajeva, iz naroda su isključeni tzv. neradni slojevi stanovništva: „Ali u religioznom narodnjaštvu, kod slovenofila, kod Dostojevskog i L. Tolstoja, narod su sačinjavali prvenstveno seljaci, radne klase društva. Međutim, u nereligioznom, revolucionarnom narodnjaštvu, narod je identifikovan sa socijalnom kategorijom radne klase društva, a njegovi interesi sa interesima rada.“ Nikolaj Berđajev, *Ruska ideja*, str. 95-96.

– dodavanje moje), M. Barrès održao pred aktivistima Lige za Francusku otadžbinu: „Bio sam individualista i bez ustručavanja sam to obrazlagao; propovedao sam razvitak ličnosti određenom disciplinom unutrašnje meditacije i analize. Dugo istražujući ideju „Ja“ jedino metodom pesnika i romanopisaca, unutrašnjim posmatranjem, propadao sam, propadao bez otpora kroz pesak, sve dok nisam, na dnu i kao uporište, pronašao kolektiv... Pojedinaac! Njegov um, njegova sposobnost da pojmi zakone vasseljene! Sve to treba potkresati. Mi nismo gospodari misli koje se u nama rađaju. One ne dopiru iz našeg uma nego su način reagovanja u kojima se izražavaju vrlo drevne fiziološke dispozicije... Nema ličnih ideja; čak i one najređe, čak i najapstraktniji sudovi... opšti su načini osećanja i pronalaze se u sviju bića istoga organizma koja su opsednuta istim slikama“ (Raoul Girardet, *Le nationalisme français, Anologie, 1871-1914*, str. 185-186)¹⁰ Cvetan Todorov (Tzvetan Todorov), takođe, piše o ovome. Krajem XIX stoleća koje je u Francuskoj bilo obeleženo Drajfusovom (Alfred Dreyfus) aferom osnovana su dva saveza: „Savez za prava čoveka, februara 1889, i savez za francusku domovinu, januara 1899. Zadatak ovog drugog,... bio je da se bori protiv onog prvog. Tako su se čovek i građanin, humanisti i patrioti, našli na suprotnim stranama barikade, kao što je predskazivao Ruso i suprotno nadama republikanaca iz XIX veka. Nisu oni ti koji će dobro shvatiti Rusoa, već je to Šarl Moras, koji ga ne podnosi i koji piše: „Domovina je sindikat porodica nastao zahvaljujući istoriji i geografiji, njen princip isključuje princip slobode pojedinaca i njihove jednakosti“ – drugim rečima, isključuje principe čovekoljublja.“¹¹

U današnje vreme, kako kažu postmodernisti, jača nepoverenje prema „velikim“ idejama i ideologijama, prema velikim narativima. Da li prema svim idejama i ideologijama? Možda su, na primer, klasne ideologije, padom boljševičkog dogmatizma, sklonjene ukraj? Ali, ako kapitalizam ne nađe odgovor (a, po svemu sudeći, to neće biti u dogledno vreme) na česte krize izazvane sve većim jazom između bogatih i siromašnih, sasvim je moguće da klasne ideologije u, za sada nepoznatom vidu, iznova sa treskom grunu na istorijsku pozornicu. No, nacionalističke ideologije nikako ne doživljavaju sudbinu „dekonstruisanih pojmova“, iako se „u isto vreme, povećava (se) broj naučnika koji analiziraju, razlažu i dekonstruišu velike nacionalne bajke, posebno mitove o zajedničkom poreklu, tako drage istoričarima koji su živeli u minulim vekovima.“¹² Mi možemo nacionalizam nazvati simulakrumom, ali nacionalisti pucaju iz sasvim konkretnog oružja i podmeću

¹⁰ Aljoša Mimica, *Durkheim i Dreyfusova afera*, Sociološki pregled, 22 (1988), str. 9. Na onoj strani koja je bila protiv obnove procesa u „slučaju Drajfus“ našli su se „Charles Maurras, Paul Déroulède, Georges Sorel, Maurice Barrès, Jules Lemaitre, Gustav Le Bon, Édouard Drumont. Svi su oni – bez obzira kojoj partiji pripadali, na koju se klasu pozivali ili kakav tip političkog uređenja zagovarali – bili nošeni jedinstvenim ubeđenjem da *pojedinaac* po sebi ne predstavlja nikakvu vrednost, pa da otuda individualna prava nisu ništa u poređenju s kolektivnim tvorevinama kao što su „klasa“, „nacija“, „otadžbina“, „rasa“, itd.“ *Isto*.

¹¹ Cvetan Todorov, *Mi i drugi*, XX vek, Beograd, 1994, str. 184.

¹² Šlomo Sand, *Izrael namerno zaboravlja svoju istoriju*, Dostupno na: http://pescanik.net/content/view/7138/1428/#_ftnref1. Preuzeto 1. 7. 2011.

vrlo konkretne bombe. Sve je manje ljudi, pa i naučnika, spremnih da čitaju kako to postmodernisti „dekonstruišu velike nacionalne bajke“. Od pada Berlinskog zida 1989. godine u Organizaciju Ujedinjenih Nacija učlanjeno je 37 novih (nacionalnih) država, uz još nekoliko koje nisu postale članice OUN. Naravno, nisu sve nove članice OUN nastale od nekadašnjih socijalističkih zemalja, ali je zanimljivo da su se, upravo, u ovom preiodu njihove vlasti „setile“ da bi bilo poželjno da u međunarodnim odnosima legitimizuju svoj nacionalno-državni identitet. Toliko o „dekonstrukciji“ metanarativa o naciji.

*

Naročit zamah nacionalizmu, kao ideologiji o ekskluzivnom statusu nacije, dao je poraz Pruske od strane Francuske u bici kod Jene 1806. godine. Nemački filozofi i pesnici, „na liniji nacionalnog patriotizma i partikularizma, nastoje da odrede tzv. ‚nemački Duh‘ i karakter nacije u suprotnosti prema ostalim oblicima kulture u svetu (kurziv – moj), uznoseći upravo specifičnost misije germanskog naroda i njegovog duha, stavljajući težište na originalnu vrednost i neposrednu dominaciju nemačke kulture (Kultur).“¹³ Iz ove tradicije proizilazi ono shvatanje u antropologiji prema kome svaka kultura ima svoju autohtonost, shvatljivu samo iz njenog iracionalnog, duhovnog jezgra – iz „duše naroda“, „kolektivnog osećanja“ konkretnog naroda. Kultura bilo koga naroda ima svoju prošlost i oblikuje se vlastitom jednostavnom istorijom. *Ideja* čini bitno središte jednog naroda. A bitne poluge pri formiranju *Ideje* jesu tradicija i osećanje duboke pripadnosti narodnoj zajednici. Samoidentifikacija *Ja* se topi pred kolektivnom identifikacijom *Mi*. Pojedinci u masi, prema Karlu Jaspersu (Karl Theodor Jaspers) doživljavaju „svi mi“ kao „ja“. „To je zbivanje na granici bolesnog usled odsustva kočnica, gašenja kritičnosti... Masa ne misli ništa i neće ništa, već živi u slikama i strastima.“¹⁴ Nacionalizam postaje sredstvom „zaštite, negovanja i odbrane“ zajednice koja se samoidentifikuje kao nacija.

U Francuskoj je revolucija bila kulturni i politički izraz nastupajućeg „trećeg staleža“ ili „građanske klase“ ili – nacije. Revolucija je bila izraz nastupajuće urbane kulture i urbanog načina života. Na pitanje: „Šta je treći stalež?“, u istoimenom pamfletu¹⁵ opat Emanuel-Žozef Sjejes (Emmanuel-Joseph Sieyès) piše: „Sve. Šta je dosad bio (treći stalež – dodavanje moje) u političkom poretku? Ništa. Šta čini nadu? Biti nešto“,¹⁶ „Treći stalež predstavlja dakle, zaključuje Sjejes, sve ono što pripada naciji; a sve ono što nije treći stalež, ne može se smatrati kao dio nacije.“¹⁷

¹³ Sreten Petrović, *Kultura i umetnost*, Prosveta, Niš, 1993, str. 7.

¹⁴ Karl Jaspers, *Opšta psihopatologija*, Prosveta, Beograd, 1990, str. 691.

¹⁵ Emmanuel-Joseph Sieyès, *Qu'est-ce que le Tiers État?*, 1789.

¹⁶ *Classic Encyclopedia*. Dostupno na: <http://www.1911encyclopedia.org/Sieve>. Preuzeto 20. 10. 2008. Šire u: Aljoša Mimica, *Opat Sjejes i revolucionarni pojam nacije*, Nova srpska politička misao, Beograd, 8 (2001).

¹⁷ Albert Soboul, *Francuska revolucija*, Naprijed, Zagreb, 1989, str. 27.

Drugim rečima, naciju konstituiše stalež, te u ovom slučaju etnička pripadnost nije primordijalna činjenica. U potonjim procesima formiranja nacijâ na Zapadu, ovaj faktor (staleško, a ne etničko) će biti i te kako bitan.

Već se ovde uočava da deluje osnovni princip definisanja nacionalnog – isključenje „drugog“. Iz nacije su isključena dva staleža – sveštenstvo i aristokratija. Počinje da deluje još jedan princip – neprijateljski stav prema isključenom, prema „drugom“. U opštem smislu, svako društveno agregiranje podrazumeva isključenje „drugog“, a identitet se, u elementarnom smislu, jednostavnije objašnjava negativnim no pozitivnim odrednicama. Dakle, pre će se reći „mi nismo... to-i-to“, no „mi jesmo... to-i-to“. Upravo zato što je, najčešće, načelo grupisanja distanca, odbrana i „odbrana“, zaštita i „zaštita“... od nečega što „smatramo da nas ugrožava“, onda i neki specifični interes koji, takođe, treba „braniti“ i „čuvati“.

Uklanjanje od pretnje nikako ne mora da znači da, istovremeno, „znamo ko smo“. Zato je samoidentifikacija, samodefinicija teži i dugotrajniji proces, obeležen unutrašnjim neslaganjima, sukobima, izopštenjima, sankcijama..., gde je na delu promenljiva dinamika superiornih i inferiornih subgrupa u okviru grupe.

Evo jednog primera. Kada je, tokom drugog svetskog rata, marionetska Nezavisna država Hrvatska počela da ostvaruje svoj smrtonosni „program“ etnički, religijski i ideološki „čiste“ države, veliki deo stanovništva, koji se našao pod udarom nacističke politike NDH, spas je potražio u redovima partizanskog pokreta, bez obzira na etničku, versku ili ideološku orijentaciju pojedinaca. Dakle, samoodređenje je bilo negativno – potencijalne žrtve su sasvim jasno definisale svoj stav – protiv fašizma i nacizma. Još preciznije, odredili su šta *nisu*: nisu fašisti i nacisti. I ovde je na delu princip isključenja „drugog“ (fašista i nacisti). Istovremeno, sebe (kao grupu, zajednicu) ti pojedinci nisu definisali ni nacionalno, ni verski, ni ideološki..., osim kao protivnike fašizma i nacizma. Ideološka samodefinicija je usledila tek docnije, kada je antifašistički partizanski pokret konsolidovan u insitucionalnom (vojnom, političkom, kulturnom) smislu. Do danas nema odgovora na ključno (i bolno) pitanje: kada je isključenje „drugog“ moralno opravdano, a kada ne? Tačnije, ima bezbroj i te kako zamršenih solucija, zavisno od raznih ubeđenja i interesa. Međutim, razvoj ovog problema, od Francuske revolucije pa do danas, učinio je da se kristališe sledeći stav: isključenje „drugog“ prema nacionalnom ključu jeste eminentno antihuman čin. Dalje, jednako se antihumanim činom može smatrati i isključenje „drugog“ zbog bilo kog njegovog svojstva, ukoliko to svojstvo ne ugrožava druge neagresivne identitete.

Ili, drugim rečima, šta je to nacija u ovakvom, nacionalističkom, ključu? Slično pitanje postavlja Teodor Adorno (Theodor Wiesengrund Adorno): „Što je njemačko“ – na to ne umijem odgovoriti...“¹⁸ Nacionalno, to je, kaže Adorno, stereotip koji ne priznaje ono najbolje u svakoj naciji – individualne vrednosti, ne priznaje ih jer se ne mogu bez ostatka svrstati u uske okvire nacionalnog. Individualno nadilazi nacionalno. „Ono istinsko i bolje je valjda u svakom narodu prije ono što se *ne* uklapa u kolektivni subjekt, što mu se možda čak suprotstavlja. Stvaranje

¹⁸ Theodor W. Adorno, *Na pitanje: Što je njemačko?*, Kulturni radnik, Zagreb, 6 (1981), str. 128.

stereotipa nasuprot tomu pogoduje kolektivnom narcizmu. Ono čime se identificiramo, esencija vlastite grupe, nehotice postaje onim dobrim; *strana grupa, oni drugi, lošim* (kurziv – moj).¹⁹ Ferid Muhić ovu stvar vidi ovako: „Potpuno iščezavanje svake individualne svesti, zamene osnovnog pojma ‚Ja‘, kao nosioca individualnog psiho-fizičkog identiteta, sa neodređenim, mutnim rodovskim identifikatorom ‚Mi‘, vodi u potpunu bezizlaznost, u stanje koje po svemu prevazilazi najgore posledice psihologije stada. Psihologija na kojoj počiva ovakvo društvo može biti samo psihologija potpunog ukinuća ličnog.“²⁰

Da nije preterano reći da nacionalist i nacist pripadaju istom svetu, tačnije, da biti nacionalist znači biti spreman da se bude nacist govori prosta činjenica: i jedan i drugi iz svog „sveta“ i svog „svetonazora“, *isključujući sopstvenu individualnost, isključuju nepripadnika i neistomišljenika*. Ovako to objašnjava Antoan de Sent-Egziperi (Antoine de Saint-Exupéry): „Poštovanje čoveka! Poštovanje čoveka!... Tu je probni kamen! Kad nacist poštuje isključivo onoga koji mu je sličan, on poštuje jedino samog sebe. On odbija stvaralačke protivrečnosti, uništava svu nadu uzdizanja, i uspostavlja za hiljadu godina, na mesto čoveka robota jednog mravinjaka. Red radi reda uškopljuje čoveka u njegovoj osnovnoj moći, koja se sastoji u preobražavanju i sveta i samoga sebe. Život stvara red, ali red ne stvara život.“²¹ Prethodno, Adornovo, stanovište se može razumeti kao refleks njegove kritike Hegelove misli o tome da je totalitet isto što i identitet. Čini se da, kada Hegel kaže da je totalitet identitet on, u stvari, izriče ideološki stav. Totalitet je onda preobražen u ideološki pojam. Ideološki, jer prikriva antagonizme (protivrečnosti), ili im, bar, ne priznaje ontički karakter. Zato je „cjelina neistina“ ne samo zbog toga što je teza o totalitetu sama neistina, princip vladavine rascvjetan je u apsolut. Ideja pozitiviteta koja vjeruje da će savladati sve što mu se opire pomoću premoćnog nasilja duha koji poima, vjerno poput ogledala ispisuje iskustvo premoćnog nasilja koje je svojstveno svemu bivstvujućem u njegovom spoju pod vladavinom. To je istina u Hegelovoj neistini.²² Nasuprot tome, „ne možemo se odreći pojma *totaliteta*“, tvrdi Anri Lefevr (Henri Lefebvre). „Teorija kao i praksa, kad je riječ o ljudskoj realnosti, uvijek obuhvaćaju shvaćanje totaliteta (tj. društva i čovjeka), bilo to izriječom rečeno ili ne bilo. Bez tog pojma nema referentnog okvira; nema općenitosti, a još manje univerzalnosti. Bez njega sama spoznaja više nema ‚strukturu‘. Rasipa se u djelomična proučavanja, koja oponašaju podjelu društvenog rada umjesto da je prevladavaju i spoznaju.“²³ Ako hegelovsko shvaćanje totaliteta prevedemo na ravan društvenosti, to znači da država postaje totalitet koji narodi teže da dosegnu. Hod istorije je hod ka totalitetu. „Narodi su bez države proživjeli dug život, prije nego što su došli do toga da postignu to svoje

¹⁹ Isto.

²⁰ Ferid Muhić, *Filozofija ikonoklastike. Prilog istoriji negativne utopije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989, str. 118.

²¹ Antoan de Sent-Egziperi, *Poštovanje čoveka!*, u: Gaetan Pikon (red.), *Panorama savremenih ideja*, Kosmos, Beograd, 1960, str. 572.

²² Theodor Adorno, *Tri studije o Hegelu*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972, str. 79.

²³ Henri Lefebvre, *Kritika svakidašnjeg života*, Naprijed, Zagreb, 1988, str. 356.

određenje i u njemu samome dostigli znatnu obrazovanost u izvjesnim pravcima.²⁴ Svoj vrhunac ideja slobode ostvaruje u građanskoj državi Hegelovog vremena. „Država je najviše djelo praktičke slobode, u koje se ulivaju sve ljudske praktičke svrhe... Ona omogućava razvitak ljudske posebnosti, do samostalnih ekstrema, ali i njihovo vraćanje u jedinstvo, dakle, sabiranje posebnih interesa u državi kao obliku njihovog očitovanja. To sabiranje omogućava postavku suptilnog odnosa između prava i dužnosti čovjeka kao građanina, na temelju njegove političke slobode kao političkog uvjerenja.“²⁵ Ali, istorija je, reći će Hegel, oblikovanje duha koji prolazi stupnjeve razvoja, koji su (stupnjevi razvoja) „neposredni prirodni principi“, tako da jedan narod otelovljuje te „principe“. Taj narod prati razviće svetskog duha (svetske istorije) ka apsolutnom spoznavanju sebe kao apsoluta. „Države, narodi i individue u tom polju svetskog duha podižu u svom posebnom određenom principu, koji u njihovu uređenju i cijeloj širini njihova stanja ima svoje izlaganje i zbiljnost koje su svjesni, a zadubeni u njen interes, oni su ujedno nesvjesno oruđe i članovi onog unutarnjeg posla, u kojem nestaju ti likovi, ali duh po sebi i za sebe priređuje i izrađuje sebi prijelaz u svoj idući viši stupanj.“²⁶ „Na onaj narod kojemu takav momenat pripada kao prirodni princip preneseno je njegovo izvršavanje u toku samosvijesti svetskog duha koja se razvija. Ovaj je narod u svjetskoj povijesti vladajući za tu epohu – a on može u njoj samo jednom činiti epohu. Spram ovog njegova apsolutnog prava, da bude nosilac sadašnjeg razvojnog stupnja svetskog duha, bespravni (kurziv – moj) su duhovi drugih naroda pa u svjetskoj povijesti, kao oni čija je epoha prošla, ništa više ne znače.“²⁷ A kakav je Hegelov sud o narodima koji „ništa više ne znače“? „U Moldavskoj i Vlaškoj i sjevernoj Grčkoj su Bugari, Srbi i Albanci, kaže Hegel, isto tako azijskog porijekla i pod udarcima i protivudarcima ostali ovdje kao slomljeni barbar-ski ostaci. Ovi su narodi, doduše, stvorili kraljevstva i prošli srčane borbe s različitim narodima. Katkada su kao prethodnice, kao posrednik stupali u borbu kršćanske Evrope i nekršćanske Azije, Poljaci su čak oslobodili od Turaka opsjednuti Beč, a jedan dio Slavena bio je predobiven za zapadni um. No unatoč tome ostaje cijela ta masa isključena iz naših razmatranja, jer dosada nije nastupila kao samostalan moment u nizu oblika uma u svijetu. Da li će se to u budućnosti dogoditi, to nas se ovdje ne tiče jer u povijesti imamo posla s prošlošću.“²⁸ Ovo mesto kod Hegela upućuje na još jednu stranu, na klicu zatvorenosti Zapada prema balkanskim narodima. Pa, primerice, u Geteovom (Johann Wolfgang von Goethe) *Faustu* čitamo:

²⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Filozofija povijesti*, Naprijed, Zagreb, 1966, str. 65. „Država tek dovodi neki sadržaj koji je ne samo podesan za prozu povijesti, nego nju samu proizvodi zajedno sa njome. Zajednica koja se učvršćuje, uzdiže do države, zahtijeva umjesto samo subjektivnih zapovijedi vladanja, koje dostaju za potrebu momenta, opća i općenito-vrijedna određenja, pa proizvodi time isto tako kazivanje kao i interes razumnih, u sebi određenih i u svojim rezultatima trajnih djela i događaja.“ *Isto*.

²⁵ Milenko A. Perović, *Aristotel, Hegel, Hajdeger: politika i antipolitika*. Dostupno na: <http://www.arhe.rs/ru/arhe-10/aristotel-hegel-hajdeger-politika-i-antipolitika>. Preuzeto 14. 11. 2010.

²⁶ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša i Svjetlost, Sarajevo, 1989, str. 461.

²⁷ *Isto*, str. 462.

²⁸ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Navedeno delo*, str. 368.

Ništa ti lepše ne znam nedeljom i praznikom
 Nego razgovor o ratu i ratnoj buci
 Kad se tamo pozadi, daleko, u Turskoj,
 Narodi tuku između sebe.²⁹

Slično Hegelu piše i, prema Balkancima, naročito prema Jugoslovenima, dobrohotni Herman Vendel (Herman Vendel)³⁰: „Kad je ono na prelazu iz osamnaestog u devetnaesti vek Avgust Ludvig Šlecer prvi progovorio o Južnim Slovenima, prošlo je bilo preko hiljadu godina odkako njihova plemena naseljavahu krajeve (balkanske – primedba moja)... Ali kao jugoslovenski narod nisu bili označeni ni na jednoj zemljopisnoj karti; pri prozivci velikih istorijskih evropskih nacija nisu odgovarali sa: Ja! i tako su, neznani od sveta i nauke, živeli polutamni život, naroda bez istorije“³¹ Čini mi se da je važno da ovde skrenem pažnju čitaocu na sledeću činjenicu. Još u vreme renesanse je oživela, naravno, humanistička i romantična ilirska ideja u našim jugoslovenskim krajevima, posebno u hrvatskoj književnosti. „Kao što je kod Talijana slava staroga Rima, a kod njemačkih humanista otkriće Tacitove *Germanije* uvelike probudilo ponos na djedove, tako se i kod nas već u ovo doba zgušćuju pojmovi o ‚Iliriji‘ i ‚Slovinstvu‘ kao narodu slavne prošlosti, koji zaprema ogromnu površinu svijeta. Sve se to javlja već kod Ilije Crijevića, u govoru *De origine successibusque Slavorum* (Mleci, 1532), što ga je 1525. izrekao pred svojim hvarskim sugrađanima: *Verum quia Dalmata et proinde Illyrius, ac demum Slavus coram Slavis de Slavorum fortunis sermorem habere statui*“³² Međutim, još pre Hegela i Vendela za feudalnu i u sebe zatvorenu Evropu slovenski narodi na Balkanu su bili neznana činjenica. Evropa je bila nezainteresovana na način kako to kaže Publije Ovidije (Publius Ovidius Naso): „Quod latet, ignotum est, ignoti nulla cupido,“ („Šta je skriveno, nepoznato je, a šta ne poznajemo, za tim ne težimo“). Ne samo sa zapadne, već i sa istočne evropske strane stižu glasovi nepoverenja prema balkanskim narodima. Mihail Nikolajevič Tihomirov (Михаил Николаевич Тихомиров) navodi upozorenje jednog srpskog monaha Rusima da se hrabro brane od turske najezde (1480) i da se ne ugledaju na „Bugare, Srbe, Grke... Albance, Hrvate i Bosance... i mnoge druge zemlje koje se nisu muški borile, čije su otadžbine propale, čije su zemlje i vladavine uništene, a narodi se raštrkali po stranim zemljama.“³³

Iako za Evropu terra incognita (dakle, nespoznata), slovenska zemlja na Balkanu je bila područje podobno za vojno, ekonomsko, kulturno i političko osvajanje. Na taj način su pradedovi današnjih Balkanaca prihvatili razne kulturne

²⁹ Gete, *Faust*, Nolit, Beograd, 1979, str. 97.

³⁰ Nemački istoričar, urednik i saradnik socijalističkih listova, poznavalac istorije južnoslovenskih naroda, osnivač nemačko-jugoslovenskog društva za kulturne veze, počasni član Matice srpske. Podržavao je nastojanje Dimitrija Tucovića za ostvarenje ideje o balkanskoj federaciji.

³¹ Herman Vendel, *Borba Jugoslovena za slobodu i jedinstvo*, Narodna prosveta, Beograd, 1925, str. 13.

³² Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1961, str. 79.

³³ Михаил Николаевич Тихомиров, *Исторические связи России со славянскими странами и Византией*, Наука, Москва, 1969, str. 38, u: Džejsms Bilington, *Ikona i sekira*, Rad, Beograd, 1988, str. 81.

obrasce, razne načine življenja. U njihovu tradiciju su lagano i nezadrživo ulazili tuđi sadržaji, istiskujući istovremeno izvorno slovensko iskustvo. Ali, u naknadnim tumačenjima osobina jednog naroda se teško može pobeći od stereotipnog tumačenja. Tačnije, teško se može pobeći od slojeva nataloženog zaključivanja koje nastaje kao rezultat (prijateljskih ili neprijateljskih) susretanja raznih kultura, sa jedne strane i samorazumevanja sopstvene kulture u tim promenljivim istorijskim uslovima, sa druge strane. Stereotip je prijemčiv zbog svoje jednostavnosti i „očiglednosti“, te često stereotipno zaključivanje deluje logično. Ne zaboravimo, stereotipno mišljenje mora da bude „jasno“ i „očigledno“, kako bi bilo usvojeno od velike većine pripadnika jedne zajednice i kako bi se njime dala „zadovoljavajuća“ i „prihvatljiva“, dakle, „logična“ (tj. naizgled neprotivrečna) objašnjenja stvarnosti tim istim članovima zajednice. Ponekad i prefinjenom umovanju promakne odvajkada poznata, vrlo važna, činjenica: *logično nije nužno i istinito*.

U takvom svetlu, koje nije mimoišlo ni tumače karaktera drugih naroda, tumačen je karakter narodâ balkanskog područja, te i srpskog naroda. Jedan kritički stav, kojim se pokušava da se izbegne stereotipno mišljenje, može da glasi ovako: „Zato su različiti i tragovi što su ostali vidljivi do današnjeg dana. Predziđe kršćanstva' bilo je u ruševinama, ali ni do danas nije izbjegnuto podizanje raznih zidova koji jedne raspoređuju u Evropu, a druge ostavljaju u azijskom mraku.“³⁴ Čini se da su, u nerazumevanju prave prirode akulturacijskog procesa, mogućí stereotipni izrazi koji kulturne crte (ono što je naučeno i tradicijom preneseno) objašnjavaju biologijom ili mističnim usudom (neizbežnom sudbinskom uslovljenošću), pa se, tako, izriče i uopštavajući, mozaični stereotipni iskaz: „sadistička *svirepost* koja katkad, zakuvana i podjarena u masi (...) provaljuje iz inače mirnog slovenoidnog kajkavsko-hrvatskog seljaka (na pr. linčovanja iz mržnje ili iz sujeverja). Iz druge vrste svireposti kod nekih naših četnika i komita (mučenje uhvaćenog protivnika) proviruje tradicija turske epohe, a kadgod, možda, i direktno prednjeazijska krv koja je i iz istorije poznata kao naklonjena svirepstvu. Rusi imaju poslovicu koja anticipira čitav ovaj zakon: ‚Ogrebi Rusa i dobićeš Tatarina‘. Ne jednu no više takvih istorijskih košuljica treba skidati sa Jugoslovena da dođeš do njegovog praslovenskog jezgra – kada i ukoliko ga uopšte i ima.“³⁵ Nećemo suditi strogo, prethodno je rečeno u iskrenom nastojanju da se otkriju istinski uzroci i razlozi jednom aktuelnom stanju. Eto i Hegel, po mome mišljenju veliki i poslednji mislilac velike filozofske sinteze, u svome razmatranju istorije, koju vidi kao „napredovanje svesti o slobodi“ isključuje balkanske narode iz istorije. Jer, biće da je tako, velika sinteza proizvodi kategorije kojima se traga za krajnjim ishodištem. U velikoj (sintetičkoj) slici sveta i istorije nema mesta za posebno, za detalj, za pojedinačno, čak. Sve se može objašnjavati samo (i isključivo) kao uzrok i posledica temeljnog, sveprožimajućeg principa, bio to bog ili istorija. Svaka posebnost i pojedinačnost (bez ikakve autonomije) je uslovljena i odedena tim generalnim principom. Ovo nače-

³⁴ Marijan Korošič, *Jugoslavenska kriza*, Naprijed i Ekonomski institut, Zagreb, 1989, str. 30.

³⁵ Vladimir Dvorniković, *Karakterologija Jugoslovena*, Geca Kon A. D., Beograd, 1939, str. 317-318.

lo je važeće i za svaki narod. Jer, svaki svetsko-povesni narod predstavlja jedno duhovno načelo: kada dođe vreme za novo načelo, ono traži narod koji bi mogao da bude njegov nosilac. Taj narod je već spreman da ostvari novo načelo kao državu i time će biti uveden u istoriju. Svetska istorija je vremenski sled država jer pojedine države predstavljaju jedan stepen u napretku svesti o slobodi. Hegel zato kaže da u istoriji ne deluje pojedinac nego svetski duh (Weltgeist) i to preko pojedinaca kao svog oruđa, često i protiv njihovih namera i njihovih volje, što Hegel naziva „lukavstvom uma“. Pojedinci, narodi i istorijske epohe samo su prolazni periodi svetskoistorijskog razvitka. Dakle, nisu svi narodi nosioci svetskog duha već to mogu biti samo svetskoistorijski narodi.³⁶ Na kraju, u jednom operabilnijem smislu, *Geist* – što znači *duh*, „može se prevesti rečju kultura u trostrukom značenju: *vaspitanje*, *shvatanje sebe* i *shvatanje sveta* kao i *znanje*.“³⁷ Nasuprot „neistorijskim narodima“, germanska nacija je imala osećaj prirodnog totaliteta, a to je *duša* (Gemüt). „Duša je taj zavijeni, neodređeni totalitet duha, u odnosu prema volji, u čemu čovjek na isto tako općeniti i neodređeni način ima zadovoljenje u sebi. Karakter je određena forma volje i interesa koja traži svoje pravo; ali *duševnost* nema određenog cilja: bogatstvo, čast i slično, ona se uopće ne odnosi na neko objektivno stanje nego na cijelo stanje kao opće uživanje samog sebe.“³⁸ I dalje, „bilo je rečeno da su germanske nacije bile određene da budu nosioci kršćanskog principa i da izvedu ideju kao apsolutno razumsku svrhu.“³⁹

Kao kod Tjutčeva, koji izdiže Rusiju iznad moći razumevanja u visoke, nedohvatne sfere „*verovanja* u Rusiju“, tako i kod Hegela, germanska nacija, visoko izdignuta spram „neistorijskih naroda“, ne može biti shvaćena kao činjenica nekog „objektivnog stanja“, već kao „nosilac svetskog duha“; poseduje „osećaj prirodnog totaliteta“ – ima samosvojnu „*dušu*“. Izgleda da se „jedinствена величина“ kakvog naroda, nacije, rase ne može nikako ni opisati, ni objasniti razumskim sredstvima, već izmiče u eterične visine čistog verovanja, osećanja, duha i duševnosti... Budimo jasni. Ta se posebna „*veličina* i *značajnost*“ ne može opisati ni objasniti jer, naprosto, kao takva, nije moguća, niti je ima. Sa druge strane, ovakva pozicija omogućava „*slobodu*“ u tumačenju, već prema utilitarnim uzusima ove ili one ideologije, ove ili one kulturpolitike. I svako se od ovakvih tumačenja, upravo zbog razumu „nedokučive supstance narodnog duha“, ne može dovoditi u pitanje – u svako se jedino može verovati. Pokuša li se objašnjavanje i opisivanje „*tog jedinstvenog naroda, te jedinstvene nacije*“ bilo kojim, iole konkretnim, razumljivim,

³⁶ „Iz istog se određenja događa da civilizirani narodi druge narode koji za njima zaostaju u supstancijalnom momentu države (stočarski lovačke narode, zemljoradnički oba itd.) smatraju za barbare i da s njima postupaju kao s barbarima, sa sviješću o nejednakom pravu, a njihovu samostalnost smatraju nečim formalnim.“ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 464.

³⁷ Fransoa Šatle, Olivije Dijamel, Evlin Pizije, *Enciklopedijski rečnik političke filozofije*, I, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, Izdavački centar „Cetinje“, Cetinje, 1993, str. 334.

³⁸ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Filozofija povijesti*, str 368.

³⁹ *Isto*, str. 371.

ma kako po sebi vrednim osobinama (jer drugačije nije ni moguće bilo šta objasniti), odmah će se videti da te osobine poseduju i drugi narodi, nacije. No, kako se mora, dakle, istaći „jedinstvenost naroda, nacije“ pogled se upire u neobjašnjivo. Tačnije, u nepostojeće. Zavodljiva moć nacionalizma pokazuje se i u ovom slučaju. Opijenost nacionalnom „posebnošću“ za tili čas pesnika i filozofa pretvara u nacionalističke propagandiste. Drugim rečima, „nacionalizam koji kulturne markere pretvara u ključne društvene i političke markere po pravilu uključuje, prvo, stav da svaki pojedinac – da bi osigurao svoje mentalno zdravlje i društvenu i psihičku normalnost te da bi zajamčio svoju slobodu – ima potrebu za jednoznačno definiranim i zaokruženim kulturnim paketom, i drugo, uključuje – prešutno ili izričito – veoma različito vrednovanje pojedinih kulturnih paketa, pa po pravilu svom vlastitom kulturnom paketu, premda distinktnom, pridaje svojstvo univerzalnog ili superiornog. Na toj podlozi dolazi se i do uvjerenja o navodno povijesnoj misiji ili usudu određene nacije..., i to ponajprije u odnosu na navodno „neprijateljsko barbarsko i necivilizirano okruženje“.⁴⁰

Literatura

- Adorno, Theodor W., *Na pitanje: Što je njemačko?*, Kulturni radnik, Zagreb, 6 (1981)
- Adorno, Theodor, *Tri studije o Hegelu*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972.
- Classic Encyclopedia*. Dostupno na: <http://www.1911encyclopedia.org/Sieve>. Preuzeto 20. 10. 2008.
- Dvorniković, Vladimir, *Karakterologija Jugoslovena*, Geca Kon A. D., Beograd, 1939.
- Geary, Patrick, *Mit o nacijama. Srednjovekovno poreklo Evrope*, Cenzura, 2007, Novi Sad.
- Gete, *Faust*, Nolit, Beograd, 1979.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Filozofija povijesti*, Naprijed, Zagreb, 1966.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša i Svjetlost, Sarajevo, 1989.
- James, Edward, *The Franks (The Peoples of Europe Series)*, Basil Blackwell, Oxford – Cambridge, 1988.
- Jaspers, Karl, *Opšta psihopatologija*, Prosveta, Beograd, 1990.
- Karadžić, Vuk St., *Geografičesko-statističesko opisanije Srbije*, u: Vuk St. Karadžić, *Srpska istorija našega vremena*, štamparija Jermenskoga namastira, Beč, 1860. Reprint: Nolit, Beograd, 1975.
- Karadžić, Vuk St., *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, štamparija Jermenskoga namastira, Beč, 1849, u: Vuk St. Karadžić, *Crna Gora i Boka Kotorska*, Nolit, Beograd, 1975.
- Kombol, Mihovil, *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1961.

⁴⁰ Srđan Vrcan, *Nacija, nacionalizam, moderna država. Između etnonacionalizma, liberalnog i kulturnog nacionalizma ili građanske nacije i postnacionalnih konstelacija*, Golden marketing – tehnička knjiga, Zagreb, 2006, str. 127.

- Korošić, Marijan, *Jugoslavenska kriza*, Naprijed i Ekonomski institut, Zagreb, 1989.
- Lefebvre, Henri, *Kritika svakidašnjeg života*, Naprijed, Zagreb, 1988.
- Mimica, Aljoša, *Durkheim i Dreyfusova afera*, Sociološki pregled, (22) 1988.
- Muhić, Ferid, *Filozofija ikonoklastike. Prilog istoriji negativne utopije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989.
- Perović, Milenko A., *Aristotel, Hegel, Hajdeger: politika i antipolitika*. Dostupno na: <http://www.arhe.rs/ru/arhe-10/aristotel-hegel-hajdeger-politika-i-antipolitika>. Preuzeto 14. 11. 2010.
- Petrović, Sreten, *Kultura i umetnost*, Prosveta, Niš, 1993.
- Roef, Mark, *Carska Rusija od Petra I do Nikolaja I*, u: Dimitrije Obolenski, Robert Oti (priř.), *Istorija Rusije*, Clio, Beograd, 2003.
- Sand, Šlomo, *Izrael namerno zaboravlja svoju istoriju*, Dostupno na: http://pescanik.net/content/view/7138/1428/#_ftnref1. Preuzeto 1. 7. 2011.
- Sent-Egziperi, Antoan de, *Poštovanje čoveka!*, u: Gaetan Picon (red.), *Panorama savremenih ideja*, Kosmos, Beograd, 1960
- Soboul, Albert, *Francuska revolucija*, Naprijed, Zagreb, 1989.
- Šatle, Fransoa; Dijamel, Olivije i Pizije, Evlin, *Enciklopedijski rečnik političke filozofije*, I, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, Izdavački centar „Cetinje“, Cetinje, 1993.
- Тихомиров, Михаил Николаевич, *Исторические связи России со славянскими странами и Византией*, Наука, Москва, 1969. u: Džeјms Bilington, *Ikona i sekira*, Rad, Beograd, 1988.
- Todorov, Cvetan, *Mi i drugi, XX vek*, Beograd, 1994
- Vendel, Herman, *Borba Jugoslovena za slobodu i jedinstvo*, Narodna prosveta, Beograd, 1925.
- Vrcan, Srđan, *Nacija, nacionalizam, moderna država. Između etnonacionalizma, liberalnog i kulturnog nacionalizma ili građanske nacije i postnacionalnih konstelacija*, Golden marketing – tehnička knjiga, Zagreb, 2006.

Đokica Jovanović

THE NATION - FROM TIMELESS MONOLIT TO FICTION

Summary: Since its inception, the nation gets an exclusive meaning, regardless of whether it is political or ethnic nation. Therefore, we direct our attention to different conceptions of this issue. In addition to the emancipating character of the nation at the time of its inception, nationalism, as its ideological expression, presents an antihuman attitude. This attitude towards the nation gives an impetus to nationalism as the ideology of “the exclusion of another”. In this sense, the nationalist interpretation of the national, gets its place in the sphere of “the imaginary” (Gelner) or “the imagined”. (Anderson).

Key words: nation, nationalism (ethnic and political), nationalism as an ideology.